

Aleksandra Kroemeke Zuzanna Kwissa-Gajewska

Wydział Psychologii
Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Warszawa

Wydział Psychologii
Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej,
Warszawa

TEMPERAMENT A EFEKTYWNOŚĆ RADZENIA SOBIE Z CHOROBA. MEDIUJĄCA ROLA OCENY POZNAWCZEJ I STRATEGII ZARADCZYCH.

Zmienne podmiotowe i radzenie sobie są predyktorami emocjonalnych rezultatów konfrontacji z sytuacją stresową. Celem pracy było zbadanie pośredniczącej roli oceny poznawczej i strategii zaradczych w relacji temperamentu i bilansu afektywnego u osób chorujących na cukrzycę typu 2. Badaniami objęto 278 osób. Pomiaru zmiennych dokonano dwukrotnie: miesiąc przed i miesiąc po rozpoczęciu insulino-terapii. Zastosowano kwestionariusz FCZ-KT, KOS, CISS-S oraz PANAS. W toku analizy mediacji dokonanej metodą bootstrappingu stwierdzono całkowitą mediację pomiędzy temperamentem a bilansem afektywnym, choć ostatecznie jedynie model wytrzymałości okazał się być istotny. Ponadto, wskazano na odmienność regulacyjnych funkcji poszczególnych cech temperamentu.

Słowa kluczowe: temperament, ocena poznawcza, strategie zaradcze, bilans afektywny

Od ponad czterech dekad radzenie sobie ze stresem jest obiektem intensywnych badań. Ich teoretyczną podstawę stanowił najczęściej transakcyjny model stresu Lazarusa i Folkman (1984), zgodnie z którym radzenie sobie jest uwarunkowane sytuacyjnie. W literaturze spotkać można również stanowisko traktujące aktywność podejmowaną w sytuacjach trudnych za przejaw różnic indywidualnych. W tym nurcie badań uwzględniano m.in. ogólne wymiary osobowości, np. Wielką Piątkę (Bolger i Zuckerman, 1995). Stosunkowo rzadko w tym kontekście weryfikowana była rola temperamentu. W ujęciu Regulacyjnej Teorii Temperamentu (RTT) Strelaua i współpracowników temperament składa się z cech wyznaczających czasowe (żwawość,

perseweratywność) i energetyczne (aktywność, reaktywność emocjonalna, wytrzymałość, wrażliwość sensoryczna) właściwości zachowania i ujawnia się głównie w sytuacjach trudnych. Temporalne cechy temperamentu odpowiadają za wielkość i rozładowanie pobudzenia, natomiast cechy poziomu energetycznego decydują o potrzebie i możliwości przetwarzania stymulacji (Zawadzki i Strelau, 1997). Temperament traktowany jest przez Strelaua (2006) jako moderator zjawisk związanych ze stresem. Lazarus z kolei upatrywał miejsca zmiennych podmiotowych w tzw. wyznacznikach przyczynowych procesu radzenia sobie, traktując tym samym ocenę poznawczą (subiektywną ocenę znaczenia sytuacji) i strategie zaradcze (celowe wysiłki po-

* Badania prowadzone były w ramach projektu finansowanego przez MEiN Nr 1 H01F 01930, kierowanego przez prof. dr hab. I. Hesen.

dejmowane w efekcie określonej oceny) jako mediatory w relacji zmiennych osobowościowych i efektów radzenia sobie (Lazarus, DeLongis, Folkman i Gruen, 1985). Bolger i Zuckermann (1995) zaprezentowali różne warianty wpływu osobowości na negatywne konsekwencje stresu (mediacje, moderacje, moderowane mediacje), które Zautra i współpracownicy (Zautra, Affleck, Tennen, Reich i Davis, 2005) zmodyfikowali, włączając w nie emocje pozytywne. Współwystępowanie stanów pozytywnych i negatywnych potwierdzone zostało bowiem w szeregu badań nad stresem (zob. Folkman, 2008). Koncentrowano się głównie na analizie wpływu poszczególnych strategii na stan emocjonalny, osobno negatywny i pozytywny. Tymczasem badacze emocji zgodnie podkreślają, że istotne jest nie tyle współwystępowanie tych dwóch walencji emocji, co ich wzajemna proporcja (Fredrickson i Losada, 2005).

Podążając za tymi doniesieniami, celem niniejszych badań było testowanie mediacyjnej roli oceny poznawczej i strategii zaradczych w relacji temperamentu i bilansu afektywnego (stosunku emocji pozytywnych do negatywnych) w sytuacji wprowadzenia insulinoterapii u chorych z cukrzycą typu 2. Z uwagi na eksploracyjny charakter badań i niewiele danych na temat zależności temperament-zmienne związane ze stresem (autor RTT nie określił mechanizmu tych relacji) nie formułowano tu szczegółowych oczekiwań.

METODA BADAŃ

OSOBY BADANE

Pełną procedurą badania podłużnego objęto 278 osób ($K=148$; $M=130$; 91,15% pierwotnej grupy) w wieku 20 – 60 lat ($M=50,05$; $SD=9,80$). Pomiaru wszystkich zmiennych (z wyjątkiem temperamentu, który badany był tylko w I eta-

pie) dokonano dwukrotnie: miesiąc przed i miesiąc po rozpoczęciu insulinoterapii. Wśród osób badanych, 68% miało wykształcenie średnie lub wyższe, 71% pozostawało w stałym związku, a 61% było czynnych zawodowo.

NARZĘDZIA¹

Kwestionariusz FCZ-KT (Zawadzki i Strelau, 1997), pomiar cech temperamentu: aktywność (AK, tendencja do podejmowania zachowań o wysokiej wartości stymulacyjnej), zważość (ŻW, tendencja do szybkiego reagowania i utrzymywania wysokiego tempa działania), wytrzymałość (WT, tendencja do adekwatnych reakcji w sytuacjach wysoko stymulujących), reaktywność emocjonalna (RE, tendencja do intensywnego reagowania na bodźce emocjonalne), perseweratywność (PR, tendencja do powtarzania zachowań), wrażliwość sensoryczna (WS, tendencja do reagowania na bodźce zmysłowe o małej wartości stymulacyjnej).

Kwestionariusz Oceny Poznawczej (KOS, Włodarczyk i Wrześniewski, 2010), pomiar oceny negatywnej (zagrożenie/krzywda; dotyczy zaistniałej lub antycypowanej szkody) i pozytywnej (wyzwanie; dotyczy antycypowanych korzyści).

Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych (CISS-S, Wrześniewski, 2002), pomiar strategii radzenia sobie skoncentrowanych na zadaniu (rozwiązanie problemu), na emocjach (samoregulacja emocji) i na unikaniu (angażowanie się w czynności zastępcze i/lub poszukiwanie kontaktów towarzyskich).

Kwestionariusz PANAS (Brzozowski, 1995): pomiar emocji negatywnych i pozytywnych; utworzony wskaźnik bilansu afektywnego to stosunek emocji pozytywnych do negatywnych.

Kontroli poddano również szereg zmiennych związanych ze specyfiką cukrzycy typu 2.

¹ Z uwagi na specyfikę próby dla wszystkich narzędzi (oprócz FCZ-KT) wykonano analizy czynnikowe. Otrzymane rezultaty różniły się nieznacznie od tych uzyskanych przez autorów kwestionariuszy, dlatego w analizach wykorzystano własne wskaźniki.

WYNIKI

W prezentowanych analizach potraktowano dane z I i II etapu badań jako próbki zachowania chorych w sytuacji radzenia sobie z modyfikacją leczenia cukrzycy typu 2 (od przewidywania konieczności wprowadzenia zastrzyków z insuliną do wykonywania iniekcji). Do analiz włączono średnie wartości z dwóch etapów badań dla oceny poznawczej, strategii zaradczych i bilansu afektywnego². W pierwszym kroku dokonano charakterystyki badanych zmiennych oraz przeprowadzono analizę korelacji, stanowiącą jedynie wstęp do testowania mediacji, stąd nie zostanie ona tu szczegółowo opisana. Należy zazna-

czyć jedynie, że nie zaobserwowano istotnych związków pomiędzy wrażliwością sensoryczną a wskaźnikiem średniego bilansu afektywnego, dlatego zmienna ta została wykluczona z dalszych analiz. Rezultaty testowań przedstawiono w Tabeli 1. (analiz statystycznych dokonano programem SPSS 19)².

Następnie przystąpiono do analizy seryjnej wielokrotnej mediacji z wykorzystaniem metody Bootstrappingu (zastosowano program AMOS 19)³. Zbudowano w sumie pięć modeli – odrębnych dla każdego wymiaru temperamentu (zmienna niezależna); zmienną zależną w każdym z nich była średnia bilansu afektywnego z obu etapów badania, a wskaźniki średnich wartości ocen po-

Tabela 1. Statystyki opisowe i współczynniki korelacji r-Pearsona analizowanych zmiennych (N=278).

Zmienne	M (SD)	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1. ŻW	13,75 (4,73)	0,33**	0,53**	-0,39**	-0,11	0,32**	-0,21**	0,22*	0,30**	-0,15*	0,04	0,22**	
2. AK	8,62 (5,21)		0,24**	-0,32**	-0,05	0,05	-0,03	0,10	0,21**	-0,06	0,41**	0,15*	
3. WT	8,25 (4,91)			-0,55**	-0,36**	0,08	-0,36**	0,13*	0,04	-0,28**	-0,09	0,30**	
4. RE	10,26 (4,85)				0,55**	-0,05	0,32**	-0,14*	-0,04	0,36**	0,08	-0,30**	
5. PR	11,77 (4,08)					0,17**	0,18**	-0,13*	0,09	0,25**	0,14*	-0,21**	
6. WS	13,78 (3,97)						-0,05	0,14*	0,13*	-0,03	0,01	0,07	
7. KOS-N	26,09 (7,06)							0,05	0,13*	0,64**	0,20**	-0,58**	
8. KOS-P	20,67 (3,74)								0,49**	-0,03	0,06	0,34**	
9. CISS-ZD	22,41 (4,36)									0,25**	0,29**	0,21**	
10. CISS-EM	17,53 (4,81)										0,25**	0,25**	
11. CISS-UK	17,70 (4,71)											0,05	
12. BILANS	1,09 (0,54)												

ŻW = żwawość, AK = aktywność, WT = wytrzymałość, RE = reaktywność emocjonalna, PR = perseweratywność, WS = wrażliwość sensoryczna, KOS-N = ocena negatywna, KOS-P = ocena pozytywna, CISS-ZD = strategie zorientowane na zadanie, CISS-EM = strategie zorientowane na emocje, CISS-UK = strategie zorientowane na unikanie, BILANS = bilans afektywny.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

² O prezentacji modeli dla uśrednionych wskaźników zmiennych zdecydowały identyczne wyniki analiz mediacji w planie poprzecznym oraz podłużnym. Stąd prezentowane zależności są dla nich reprezentatywne i stanowią ich uogólnienie.

³ Metoda bootstrappingu jest nieparametryczną procedurą, która umożliwia określenie istotności efektów pośrednich i bezpośrednich, z możliwością jednoczesnego testowania kilku potencjalnych mediatorów (Preacher i Hayes, 2008).

Tabela 2. Oszacowania efektów bezpośrednich i pośrednich w relacji temperament-bilans afektywny.

Relacja	Efekt	Wartość oszacowania	95% BC CI	
			niskie	wysokie
ŻW → BILANS	bezpośredni	-0,033	-0,120	0,055
	pośredni	0,249***	0,169	0,366
AK → BILANS	bezpośredni	0,004	-0,087	0,094
	pośredni	0,142***	0,053	0,223
WT → BILANS	bezpośredni	0,036	-0,051	0,123
	pośredni	0,259***	0,183	0,339
RE → BILANS	bezpośredni	-0,024	-0,110	0,067
	pośredni	-0,265***	-0,344	-0,185
PR → BILANS	bezpośredni	-0,069	-0,105	0,117
	pośredni	-0,138***	-0,220	-0,054

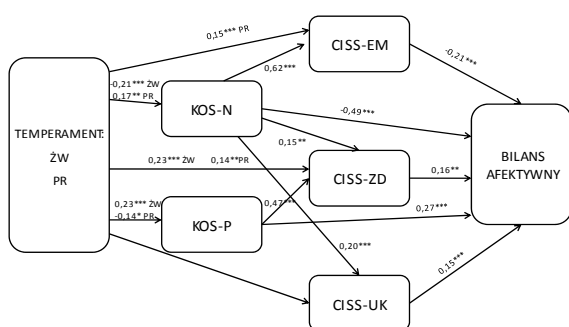
BC CI = percentyle bootstrappu; ***p<0,001.

znawczych i strategii zaradczych stanowiły mediatory tych relacji, przy czym zgodnie z intencją Lazarusa (por. Lazarus i Folkman, 1984) aktywność zaradca była wtórna w stosunku do oceny poznawczej. Zmienne kontrolowane nie były związane ze zmiennymi głównymi, nie zostały zatem włączone do analiz. Rezultaty testowań efektów bezpośrednich i pośrednich zaprezentowano w Tabeli 2.

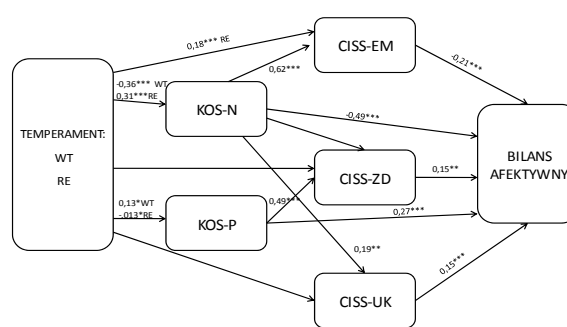
We wszystkich analizowanych przypadkach wystąpiła całkowita mediacja (istotne efekty pośrednie przy nieistotnych bezpośrednich) pomiędzy cechami temperamentu a średnim bilansem afektywnym. Efekty ŻW, AK i WT dla bilansu afektywnego były dodatnie, a zatem szybkość

reagowania, podejmowanie zachowań o dużej wartości stymulacyjnej oraz adekwatne reagowanie w obciążających sytuacjach pośrednio związane były z wyższym, a więc bardziej dodatnim bilansem afektywnym. Z kolei wpływy tendencji do reagowania na bodźce emocjonalne (RE) i do powtarzania zachowań (PR) były przeciwne – ujemne.

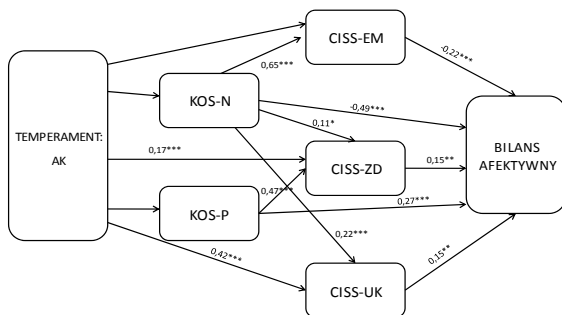
Ścieżki wpływów w omawianych relacjach prezentują Ryciny 1, 2 i 3⁴. Cechy czasowe temperamentu (ŻW, PR; por. Ryc. 1.) związane były bezpośrednio zarówno z ocenami poznawczymi, jak i strategiami zaradczymi (głównie instrumentalnymi). Z kolei cechy energetyczne (WT, RE;

Ryc. 1. Obraz zależności w relacji cechy czasowe temperamentu-bilans afektywny.

Ryc. 2. Obraz zależności w relacji cechy energetyczne temperamentu-bilans afektywny.

Ryc. 3. Obraz zależności w relacji aktywność – bilans afektywny.

por. Ryc. 2.) łączyły relacje przede wszystkim z oceną poznawczą, zwłaszcza negatywną. Związki wszystkich cech temperamentu ze strategiami ukierunkowanymi na emocje odbywały się w sposób pośredni, poprzez ocenę negatywną. Odmienne w modelu zachowała się aktywność, która nie miała udziału w procesach poznawczych (por. Ryc. 3.).

Niezależnie od analizowanej cechy temperamentu wielkości ścieżek w relacji średnich ocen poznawczych, strategii i bilansu afektywnego były niemal identyczne (większą zmienność odnotowano w relacjach ocen i strategii niż tych dwóch zmiennych i bilansu). Celem sprawdzenia, czy rezultat ten nie jest efektem kolinearności cech temperamentu, przeprowadzono analizę regresji, identyfikującą najlepsze temperamentalne predyktory średniego bilansu afektywnego. Otrzymane rezultaty wykazały, że jedynie wytrzymałość była istotnym, choć słabym Predykatorem stanu emocjonalnego ($\beta = 0,17$; $p < 0,05$; $F(6,271) = 6,486$; $p < 0,001$; $R^2_{\text{skor.}} = 0,10$).

DYSKUSJA

Celem pracy było testowanie pośredniczącej roli średnich ocen poznawczych i strategii zarad-

czych w relacji temperamentu i średniego bilansu afektywnego u pacjentów zmagających się ze zmianą leczenia cukrzycy typu 2. Otrzymane rezultaty wspierają tezę Lazarusa – związek temperamentu z bilansem afektywnym pacjentów miał charakter jedynie pośredni (por. Lazarus i in., 1985). Ocena poznawcza oraz strategie zaradcze pełniły funkcje mediatorów w relacji tych dwóch zmiennych. Analiza efektów pośrednich pomiędzy mediatorami⁵ sugerowałaby, że wpływy te odbywały się w pierwszej kolejności poprzez ocenę negatywną, następnie pozytywną, a także częściowo poprzez strategie zorientowane na emocje, motywowane negatywną oceną sytuacji. Taki obraz zależności z jednej strony potwierdza lazarusowskie tezy o pierwszeństwie ocen poznawczych w stosunku do behawioralnej odpowiedzi na stres (por. Lazarus i Folkman, 1984), z drugiej strony wskazuje na większy udział temperamentu w wyjaśnianiu wariacji ocen poznawczych niż zachowania (por. też Zawadzki i Strelau, 1997).

Związek cech temperamentalnych ze zmiennymi procesu radzenia sobie korespondował z pełnionymi przez cechy funkcjami regulacyjnymi. Cechy emocjonalne (RE, PR), odpowiedzialne za małe możliwości przetwarzania stymulacji i rozładowywanie pobudzenia, bezpośrednio i pośrednio – przez negatywną ocenę transakcji – wpływały na strategie skoncentrowane na redukcji negatywnych emocji, a w konsekwencji – na niekorzystny bilans afektywny.

Podobne wyniki uzyskano w badaniach nad uwarunkowaniami regulacji nastroju, gdzie obie cechy wiązały się ze strategiami obniżającymi nastrój (Marszał-Wiśniewska i Nowicka, 2007). Natomiast cechy współokreślające duże możliwości przetwarzania stymulacji (ŻW, WT), poprzez obniżanie negatywnej a intensyfikowanie pozytywnej oceny poznawczej, pośrednio

⁴ Zaprezentowano modele zbiorcze, w rzeczywistości analizowano modele dla każdego wymiaru temperamentu osobno. Na rysunkach zaprezentowano jedynie istotne wartości ścieżek.

⁵ Z uwagi na ograniczenia objętości tekstu analizy efektów bezpośrednich i pośrednich pomiędzy samymi mediatorami nie zostały zaprezentowane. Dostępne są u autorów tekstu.

wzmacniały ogólny bilans afektywny. Ponadto, aktywność oraz cechy temporalne (ŻW, PE) dodatkowo wpływały na podejmowanie strategii zaradczych, a tym samym – Bardziej pozytywny bilans afektywny. Porównywalne związki pomiędzy aktywnością i perseweratywnością a strategiami podwyższającymi nastrój uzyskano we wcześniejszych badaniach (por. Marszał-Wiśniewska i Nowicka, 2007).

Analizując relacje poszczególnych cech temperamentu ze zmiennymi pośredniczącymi uwagę zwraca odmienność zachowania się wymiaru aktywności na tle pozostałych cech temperamentu, zwłaszcza jej bezpośredni związek ze strategiami unikowymi. Otrzymane rezultaty związane są najprawdopodobniej z kontaminacją treści pozycji kwestionariuszy FCZ-KT oraz CISS-S. Równocześnie mogą stanowić dowód na to, że zachowanie unikowe to podejmowanie działań polegających na dostarczaniu sobie stymulacji związanej z emocjami pozytywnymi. Z kolei brak zależności z oceną poznawczą wskazuje na odmienne funkcje regulacyjne, jakie w strukturze temperamentu pełni aktywność.

Podsumowując powyższe rozważania należy podkreślić, że przeprowadzona analiza uogólniająca wykazała, iż jedynie model wytrzymałość-bilans afektywny można uznać za istotny. Spośród wszystkich cech temperamentu tylko ten wymiar okazał się istotnym predyktorem średniego bilansu afektywnego. Efekty uzyskane dla pozostałych cech można uznać za wynik kolinearności skal badających poszczególne wymiary temperamentu. Znaczenie wytrzymałości dla procesu radzenia sobie podkreśla istotną funkcję odporności emocjonalnej w sytuacjach trudnych. Do tej pory wskazywano na ważność cech związanych z wrażliwością na bodźce emocjogenne, jak reaktywność emocjonalną, czy neurotyczność.

Prezentowane wyniki nie są pozbawione pewnych ograniczeń. Uzyskany obraz zależności pomiędzy testowanymi zmiennymi tłumaczyć można specyfiką wybranej sytuacji trudnej. Wprowadzenie insulinoterapii oznacza z jednej

strony progres choroby i pogorszenie stanu zdrowia, z drugiej-efektywniejszą kontrolę cukrzycy. Nie jest to więc sytuacja jednoznacznie negatywna o skrajnym nasileniu wartości stymulacyjnej, w której – jak postulował Strelau (2006) – ujawniają się temperamentalne różnice w zachowaniu, a która pojawiała się chociażby w badaniach nad psychologicznymi konsekwencjami powodzi (Strelau i Zawadzki, 2005). Ponadto, uwzględnienie szeregu składowych radzenia sobie (ocena poznawcza, strategie, emocje) oraz analiza zależności pomiędzy nimi a temperamentem wymagałyby być może innej procedury badawczej, polegającej na systematycznym pomiarze zmiennych w ciągu dnia w dłuższym czasie (tzw. daily diary design), a także odmiennej procedury statystycznej, uwzględniającej dynamikę zmiennych w czasie.

Kończąc, niniejsze badania mogą stanowić przyczynek do wiedzy na temat udziału temperamentu w procesie radzenia sobie z chorobą, a także mieć zastosowanie w planowaniu oddziaływań psychologicznych wobec chorych na cukrzycę.

LITERATURA

- Bolger, N. i Zuckerman, A. (1995). A framework for studying personality in the stress process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 890–902.
- Brzozowski, P. (1995). Adaptacja Skali Uczuć Pozytywnych i Negatywnych (PANAS) autorstwa Davida Watsona. Raport z badań. Lublin.
- Folkman, S. (2008). The case for positive emotions in the stress process. *Anxiety, Stress, & Coping*, 21, 3–14.
- Fredrickson, B.L i Losada, M.F. (2005). Positive affect and the complex dynamics of human flourishing. *American Psychologist*, 7, 678–686.
- Lazarus, R. S., DeLongis, A., Folkman, S. i Gruen, R. (1985). Stress and adaptational outcomes. *American Psychologist*, 40, 770–779.
- Lazarus, R. S. i Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Marszał-Wiśniewska, M. i Nowicka, M. (2007). Temperamentalne uwarunkowania regulacji nastroju. *Studia Psychologiczne*, 45, 63-72.

- Preacher, K. J. i Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in simple and multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40, 879–891.
- Strelau, J. (2006). Temperament jako regulator zachowania z perspektywy półwiecza badań. Gdańsk: GWP.
- Strelau, J. i Zawadzki, B. (2005). Trauma and temperament as predictors of intensity of posttraumatic stress disorder symptoms after disaster. *European Psychologist*, 10, 124–135.
- Włodarczyk, D. i Wrześniewski, K. (2010). Kwestionariusz Oceny Stresu. *Przegląd Psychologiczny*, 4, 479–496.
- Wrześniewski, K. (2002). Wstępne informacje dotyczące polskiej wersji kwestionariusza CISS-S, N.S. Endlera i J.D.A. Parkera. Nie opublikowany maszynopis.
- Zautra, A. J., Affleck G. G., Tennen, H., Reich, J. i Davis, M. (2005). Dynamic approaches to emotions and stress in everyday life: Bolger and Zuckerman reloaded with positive as well as negative affects. *Journal of Personality*, 6, 1-28.
- Zawadzki, B. i Strelau, J. (1997). Formalna charakterystyka zachowania - kwestionariusz temperamentu (FCZ-KT). Podręcznik. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.

Aleksandra Kroemeke, Zuzanna Kwissa-Gajewska

Department of Psychology
University of Social Sciences and Humanities, Warsaw, Poland

APPRAISAL AND COPING STRATEGIES AS MEDIATORS BETWEEN TEMPERAMENT AND STRESS OUTCOMES

Personal characteristics and situational features determine emotional outcomes of stressful encounter. The objective of this study was to test whether cognitive appraisal and coping strategies mediate relationship between temperament and positivity ratio in a stressful situation like type 2 diabetes. Diabetics patients (N=278) participated at 2 points in time: just before conversion to insulin treatment and subsequently 1 month after it occurred. Cognitive appraisal and coping strategies fully mediated the effect of temperament on positivity ratio, but ultimately only Endurance was found to be indirectly related to the positivity ratio. In addition, the different regulatory functions of temperament were revealed.

Keywords: temperament, cognitive appraisal, coping strategies, positivity ratio.